

UDK: 930.1:141.82"19"(049.3)
 929.5 Hobsbawm, E.
 Pregledni članak
 Primljeno: 7. 7. 2004.
 Prihvaćeno: 4. 12. 2004.

Povjesničar i komunist u opasnom dvadesetom stoljeću

MIRJANA GROSS

Professor emeritus, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Republika Hrvatska

Autorica se u ovome članku osvrće na tri knjige istaknutog povjesničara Erica Hobsbawma: *Gefährliche Zeiten. Ein Leben im 20. Jahrhundert* (München-Wien 2003; originalno izdanje na engleskom: *Interesting Times. A Twentieth-Century Life*, London 2002), *Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914 - 1991* (1. izd. London 1994.) i *On History* (London 1997.).

Ključne riječi: historiografija, Eric Hobsbawm, britanska marksistička historiografija

Na Frankfurtskom sajmu knjiga 2003. bila je autobiografija Erica Hobsbawma (uz njemačku socijalnu historiju 20. stoljeća od 1914. do 1949. Hansa-Ulricha Wehlera) apsolutna uspješnica među stručnim knjigama. Taj veliki interes postoji najprije zato jer je Hobsbawm danas jedan od najpoznatijih živućih povjesničara. Njegove knjige (počevši od primitivnih pobunjenika /1965./, studija arhajskih formi društvenih pokreta u 19. i 20. stoljeću) a pogotovo njegova tetralogija (*Doba revolucije, Europa 1789 - 1848, Doba kapitala 1848 - 1875, Doba imperija 1875 - 1914*; i napokon *Doba ekstrema 1914 - 1991*) izazivale su izuzetan interes i bile prevedene na brojne svjetske i manje jezike.¹ *Doba ekstrema* je njegova najuspješnija knjiga, primljena s velikim interesom u ideološkom spektru raznih zemalja. Hobsbawm nailazi na zanimanje čitateljstva i zbog svoje pripadnosti generaciji britanskih marksističkih povjesničara i komunista. Oni su se oduševili marksizmom u kasnim tridesetim godinama i uključili se u Komunističku partiju Britanije. Većina je istupila 1956. nakon ustanka u Mađarskoj i XX. kongresa Komunističke partije Sovjetskoga Saveza, kada je Hruščov razobličio Staljinovu strahovladu. Hobsbawm je formalno i dalje član KP Britanije do njenoga tihog raspuštanja 1991. ali i oštar kritičar službenih partijskih izdanja i stavova. «Prosvjećeni» marksizam tih engleskih povjesničara, i proces njihova učenja prigodom odricanja od komunizma uopće ili od ortodoksnoga sovjetskoga komunizma, bio je šezdesetih godina temelj njihova izuzetna utjecaja u historio-

¹ Na hrvatskome možemo čitati: *Doba revolucije, Evropa 1789-1848*, Zagreb 1987.; *Doba kapitala 1848-1875*, Zagreb 1989. i *Nacije i nacionalizam*, Zagreb 1993.

grafiji. Nakon faze mladoga «pravovjernoga» komunistu pravi se Hobsbawmov lik oblikuje 1956. i poslije. Tada piše, polemizira, druži se s povjesničarima i intelektualcima u brojnim zemljama kao ljevičar, slobodan strijelac, nevezan institucijama i ideologijama, kao autsajder kojega zbog njegova intelektualnoga doprinosa cijene i kritičari izvan lijeve manjine.

Kada je riječ o Hobsbawmovoju autobiografiji, najinteresantnije su mi dvije teme: kako on opisuje svoje vlastito angažiranje kao marksist i komunist «zapadnoga tipa» i što to znači kada on promatra zbivanja 20. stoljeća i kao povjesničar i kao suvremenik koji piše za mlade okrenute prema 21. stoljeću.

Čini se da Hobsbawm smatra kako je glavno iskustvo čovjeka, koji je proživio najveći dio 20. stoljeća, zabluda i iznenađenje s izuzetno ubrzanim povijesnim kretanjem. Brojna su zbivanja bila pojedincu neočekivana i nerazumljiva. Gotovo većinu svoga svijesnoga života on je posvetio jednoj nadi koja je svršila kao potpuno razočaranje, jednoj stvari koja je sasvim propala. No misli da upravo poraz oštri povjesničarev um. Historiju doduše pišu pobjednici ali dublje razumjevanje nude poraženi. U kratko vrijeme, posljednjih tridesetak do četrdesetak godina, desile su se izvanredne preobrazbe. To je teško shvatiti mladim generacijama koje nisu vidjele kako su stvari izgledale prije toga. Prošlost je druga zemlja! Početak historijskoga razumjevanja je prihvaćanje drugotnosti prošlosti, a najgorji je grijeh povjesničara anakronizam.

Hobsbawm naglašava da se čak i zapamćena i zapisana prošlost mijenja u svjetlu tekuće povijesti. Nitko neće poreći da propašću Sovjetskoga Saveza i sovjetskoga bloka svršava jedna epoha u svjetskoj povijesti. Time se mijenja vizija svakoga živućega povjesničara 20. stoljeća jer se dio vremena pretvara u povijesnu periodu koja ima vlastitu strukturu i suvislost, naime u «kratko» 20. stoljeće. Sada je dakle moguć pogled na stoljeće kao cjelinu, tj. drugačije nego bi to bilo prije 1989. - 1991. Drugim riječima, historija pisana devedesetih godina ne može biti ista kao ona koja bi nastala prije.

Autor razmatra mogućnosti profesionalnoga povjesničara da piše o razdoblju u kojem je živio. To ovisi o datumu povjesničareva rođenja, o pripadnosti određenoj generaciji, zatim o promjeni perspektive gledanja u tijeku vremena i naposljetku o mogućnosti izbjegavanja vladajućih ideologija.. Nakon teške odluke, Hobsbawm naposljetku piše historiju «kratkoga» 20. stoljeća koja počinje u Sarajevu (ubojstvom nadvojvode Franje Ferdinanda) a «na žalost» svršava također u Sarajevu. (U knjizi se nalazi i fotografija gorućega Sarajeva 1992.).

Jednoj je osobi doduše nemoguće upoznati historiografiju o 20. stoljeću, čak i na nekom od svjetskih jezika. Zato on priznaje da u svojoj knjizi o «ekstremima» zacijelo razmatra brojna pitanja o kojima jedva nešto zna ili zastupa kontroverzna mišljenja. Ne očekuje dakle da se čitateljstvo složi s njegovim interpretacijama pa ni onda ako je ljevičarsko. Poznavajući brojne istaknute ličnosti i putujući u mnoge zemlje, on je kao povjesničar mogao donekle upoznati probleme stoljeća slušanjem i promatranjem. Očigledno se zato odlučio da nakon historije 20. stoljeća, koju je pisao kao povjesničar, objavi u autobiografiji i svoja zanimljiva iskustva kao suvremenik.

Uza sve poteškoće Hobsbawm je u «Ekstremima» kao skupini eseja o svjetskoj povijesti uspio predočiti globalnu međuovisnost povijesnih pojava, dako uvijek s gledišta ljevičara. Zato se razlikuje od autora koji imaju pogled na svijet određen isključivo svojom nacionalnom poviješću. Riječ je o sintezi s jasno izraženim temama na temelju analitičke interpretacije koja se ne gubi u gomili nepreglednoga materijala. Autor se upušta i u pojedinost ali pri tom zadržava oštar pogled za osnovne procese. Djelo zato natkriljuje «gusti opis» što ga preporuča Postmoderna. Njeni zastupnici naime odbijaju moguću generalizaciju i drže da se nešto malo od općega može dokučiti samo «gustim» nizanjem sitnih pojedinačnih pojava.

Dvadeseto je stoljeće doduše izazvalo najveće nade ali je naposljetku uništilo sve iluzije i ideale te izazvalo pojavu destrukcije prošlosti. Hobsbawm misli da je povjesničar u tim uvjetima važan kao promatrač zbivanja što ih smatra ključnima. Kao povjesničar i suvremenik najvećega dijela toga izvanrednoga i strašnoga stoljeća (rođen je 1917.) on je uvijek nastojao razumjeti povijesno vrijeme koje je obilježavalo i njegov život. O tom razdoblju «Ekstrema» pisao je strašću koja ga je i inače zaokupljala.

Njegova je autobiografija zapravo druga strana «Ekstrema», naime pokušaja jednoga povjesničara da razlikuje činjenice od fikcija i da bude sposoban distancirati se od samoga sebe, da uspostavi vezu između prošlosti i sadašnjosti. U svakom slučaju prihvatljivo je Hobsbawmovo uvjerenje da autobiografija jednoga života, ispunjenoga historijskim istraživanjem te političkim i intelektualnim angažiranjem, može mnogo toga reći mladim čitateljima i čitateljicama 21. stoljeća, zbunjenim apsurdima i monstroznostima suvremenosti. Ta njima je čak i Vijetnamski rat nekakva nerazumljiva, daleka prošlost.

Svijet kratkoga 20. stoljeća 1914. - 1991. (za razliku od dugoga 19. stoljeća 1789. - 1914.) raspao se krajem osamdesetih godina, a bio je oblikovan ruskom revolucijom 1917. Svi su suvremenici živjeli unutar antipoda: kapitalizam - socijalizam. Autor dijeli 20. stoljeće u tri periode: 1. Doba katastrofe od 1914. do poslije drugog svjetskoga rata; 2. Goleme preobrazbe ljudskoga društva poslije II. svjetskoga rata, tj. «zlatno doba» do početka sedamdesetih godina; 3. Nova era nesigurnosti, krize i dekompozicije.

Doba od 1914. do poslije II. svjetskoga rata je teturanje od jedne katastrofe do druge. Dva svjetska rata, dva vala globalnih pobuna i revolucija proizveli su sustav utemeljen Oktobarskom revolucijom koji je sebe smatrao povijesno datom alternativom buržoasko-kapitalističkom društvu. Propala su kolonijalna carstva. Svjetska ekonomska kriza (1929.-1933.), dotada nepozante dubine, rušila je i najsažnije kapitalističke privrede i dala povod uvjerenju da će kapitalizam propasti. Zato je Oktobarska revolucija sa svojim proglašenim ciljevima mnogima postala uvjerljiva. Uz ostalo, to se desilo i zbog slabljenja pa i nestajanja liberalne demokracije u tijeku razvoja fašističkih i satelitskih autoritarnih režima. Samo privremena i «bizarna» alijansa liberalnoga kapitalizma i komunizma u ratu samoobrane od nacizma spasila je demokraciju. Liberalni kapitalizam preživio je trostruki izazov svjetske ekonomske krize, fašizma i

rata a zatim se našao pred širenjem revolucije koju je nakon drugog svjetskoga rata predvodio Sovjetski Savez.

Umjesto da propadne, kako su mnogi očekivali prije rata, kapitalizam je u drugom razdoblju doživio dotada nezamislivo «zlatno doba» (1947. - 1973.), naime izuzetan stupanj ekonomske, socijalne i kulturne preobrazbe. Takvih brzih i fundamentalnih promjena u ljudskome životu, i to na cijeloj zemaljskoj kugli, nikada prije nije bilo. Hobsbawm u svojoj knjizi opširno piše o socijalnim revolucijama, hladnome ratu, o prirodi, granicama i teškim posljedicama «realnoga socijalizma». Kaže da je najveći domet režima nadahnutih Oktobarskom revolucijom izuzetno ubrzana modernizacija zaostalih agrarnih zemalja i da se to dogodilo istovremeno s kapitalističkim «zlatnim dobom».

U trećem je razdoblju 20. stoljeća, tj. njegove konačne krize, propast Sovjetskoga Saveza najdramatičnije zbivanje koje je slijedilo nakon «zlatnoga doba», ali su to bile i godine globalne krize koja je na razne načine obuhvatila brojne dijelove svijeta. «Zlatno doba» je naime po prvi put u povijesti stvorilo jedinstvenu, integriranu i univerzalnu svjetsku ekonomiju koja je utjecala na sve režime i sisteme. Kapitalistički svijet našao se ponovno u teškoćama međuratnoga razdoblja, za koje se mislilo da ih je «zlatno doba» uklonilo. To su masovna nezaposlenost, ciklične krize, goleme razlike između luksuza i siromaštva, ograničeni državni prihodi uz nužnost neograničenih izdataka. Pri tom autor ističe slabost ekonomija bivših socijalističkih država, tj. onih naglo preobraženih u smislu neoliberalnoga kapitalizma, zatim napetosti u političkoj strukturi liberalne demokracije izazvanih potresima u ekonomiji. Naposljetku samostalne «nacije-države» pa i najstarije i najstabilnije, oslabile su zbog pritiska nadnacionalne i trans-nacionalne ekonomije i zbog snage secesionističkih regija i etničkih grupa.

Era, koju su suvremenici doživjeli kao izuzetno korisnu za čovječanstvo, počivala je na golemom materijalnom napretku osnovanom na znanosti i tehnologiji, a danas je veliki dio javnoga mišljenja i mislilaca Zapada kritizira. Riječ je o moralnoj krizi koja vidi u negativnom svjetlu sve dosadašnje oblike organiziranja društva. U «zlatno doba» čak se činilo da u bogatim zemljama i radnici mogu sudjelovati u pravednijoj diobi bogatstva, no na kraju stoljeća prevladala je golema nejednakost i u bivšim socijalističkim zemljama gdje je prije donekle postojala jednakost siromaštva. Danas je najviše ljudi pismeno, a napredak tehnologije proizveo je revoluciju transporta i komunikacije i poništio vrijeme i prostor.

Međutim, 20. stoljeće nije završilo zadovoljstvom s tim neviđenim napretkom nego osjećajem duboke nelagode jer je to bilo stoljeće golemih ljudskih katastrofa od gladi do sustavnih genocida. Ljudi su naučili živjeti pod najsvirepijim uvjetima. Hobsbawm to naziva povratkom u stanje koje se u 19. stoljeću nazivalo «barbarizmom». To su ratovi protiv civilnoga stanovništva, oživljavanje mučenja, ubojstva kao sredstvo javne sigurnosti, uglavnom slom pravila i standarda moralnih ponašanja proglašanih u 18. stoljeću. U takovom raspoloženju kraja stoljeća autor pokušava 1994. kao lijevi povjesničar ocijeniti bitne procese toga razdoblja, a zatim 2002. sjetiti se svoga života posvećeno-

ga historiografiji i komunističkoj «ideji» koja je u doba kada su nastale te knjige propala bez ostataka.

Oktobarska revolucija objavila je 1917. univerzalnu revoluciju, držala se uzorom koji će usmjeravati opću povijest kao Francuska revolucija u 19. stoljeću. Ruska je revolucija zračila zbog svoga zalaganja za kraj I. svjetskoga rata pa je upravo taj rat izazvao pojavu i učvršćenje revolucionarne ideje u središtu eropske politike. Ideologija Oktobarske revolucije se poziva na najsintetičniju filozofiju povijesti u 19. stoljeću, naime Marxovu, koja je izazivala interes te odobravanje i obrazovanih i primitivnih umova. Već je Engels pojednostavnio Marxovu filozofiju, na koju je Lenjin primijenio svoje vrlo površno tumačenje a Staljin je sa svoje strane Lenjinovo učenje učinio još primitivnijim.

Biti komunist uoči II. svjetskoga rata, kada je Hobsbawm pristupio KP Britanije, nije značilo biti marksist nego vjerovati u marksizam-lenjinizam propovijedan od boljševičke partije Sovjetskoga Saveza. Marx je nudio nadu u bolje društvo uz jamstvo znanstvene i povijesne neminovnosti, a Oktobarska se revolucija predstavljala kao dokaz da je preobrazba počela. Komunisti u svim zemljama uglavnom su slijedili «marksizam» Instituta Marxa-Engelsa-Lenjina u Moskvi koji se temeljio na staljinističkoj interpretaciji. Tek je 1956. postao moguć izbor između više «marksizama» jer je došlo do dezintegracije Staljinova pravovjerja i do decentralizacije dotada jedinstvenoga komunističkoga pokreta pod komandom iz Moskve.

Pokreti intelektualaca 1968. oduševljenih za Marxovu teoriju, proizveli su varijante koje bi iznenadile Marxa. Javile su se i razne grupe svojevrstnih interpretacija a treba spomenuti i «marksističke» pokrete i bune u Trećem svijetu. U svakom slučaju u komunistički se pokret u 20. stoljeću ulazilo i izlazilo iz njega uz odgovarajuću interpretaciju marksizma ili njegovo odbacivanje. Zato je i Hobsbawm sudjelovao u brojnim polemikama.

U prvim je godinama poslije Oktobarske revolucije Lenjin (umro 1924.) vođa boljševičke partije i III. Internacionalne u kojoj su najvažnija bila pitanja nastala iz ruske revolucije. On je stvorio «partiju novoga tipa» i «profesionalne revolucionare» koji su širili uvjerenje da je kapitalizam prošlost. Riječ je o doktrini diktature proletarijata koja je sigurna u buduće komunističko društvo izvedeno iz znanosti o povijesti, tj. iz uvjerenja da je moguća sigurna spoznaja povijesnih zakona, tobože u Marxovu duhu. Prema Lenjinu, Treća internacionala nije trebala biti organizacija međunarodnog pokreta i simpatizera Oktobarske revolucije, nego tijelo potpuno odanih i discipliniranih aktivista kao globalna udarna snaga za revolucionarna osvajanja. Nastale su strogo centralizirane, disciplinirane komunističke partije koje su zahtijevale od svojih članova odanost, samopožrtvovanje i provođenje odluka Partije pod svaku cijenu. Pretenzija boljševika na univerzalnost i mesijanski karakter Oktobarske revolucije bila je povezana s uvjerenjem da stara Rusija, jedva izašla iz carizma, može stvoriti novi društveni i politički sustav kao primjer Europi i svijetu. Legitimitet boljševičke partije nije bio u izboru od naroda nego u tobožnjem poznavanju povijesnih zakona.

U svojoj autobiografiji Hobsbawm priča kako je povijest 20. stoljeća odredila njegov vlastiti život i učinila od njega izuzetno poznatoga lijevo-ga povjesničara. To je doista uzbudljiv osoban izvještaj prije svega o jednom idealu koji je privukao mnoge ljude s najpoštenijim namjerama ali su oni u zbilji opravdavali ili bez prigovora trpjeli neke najzlokobnije zločine prošloga stoljeća.

Hobsbawm je rođen četiri mjeseca prije Oktobarske revolucije u lipnju 1917. u Aleksandriji. Otac mu je imao englesko državljanstvo a majka je bila Bečanka. Djetinjstvo je proveo u Beču u emancipiranoj i asimiliranoj židovskoj obitelji. Bio je Englez, u kući se govorilo više engleski nego njemački. Odrastao je pod utjecajem austrijske kulture s nostalgijom prema razdoblju prije 1914. ali u okružju materijalne nesigurnosti. Otac mu je umro 1929. a majka 1931. kada su ga neki članovi obitelji odveli u Berlin gdje je ostao do 1933. To je bilo vrijeme sloma svjetske ekonomije, samrti Weimarske republike i prvih šest mjeseci Hitlerove vladavine. Gledano untrag riječ je o jednoj od važnih faza u povijesti 20. stoljeća. Gimnazijalac Hobsbawm doživio ju je kao adolescent koji otkriva svijet, a zapravo komunizam najprije u liku Marxova Komunističkoga manifesta. Ubrzo je sustavno čitao Marxova djela kao i mnogi drugi pogotovo mladi intelektualci tadašnjega vremena. Berlinsko razdoblje Hobsbawmova života učinilo je od njega doživotnoga komunistu iako je projekt, kome se posvetio, postepeno slabio i naposljetku propao i kako zna danas - morao propasti. U svakom slučaju on pripada generaciji za koju je Oktobarska revolucija predstavljala nadu svijeta a on sam bio je u mladim danima ostrašćeni i zagriženi komunist.

U Berlinu je za mladoga Hobsbawma postojao samo jedan - komunistički izbor. Druga alternativa, nacionalizam u raznim oblicima, a pogotovo u nacionalsocijalističkom, nije mogao biti nikakva opcija za mladoga Engleza i Židova. Mladić dakako nije shvatio «ludu» samoubilačku politiku KP Njemačke, odnosno Kominterne, tj. propagandu da je glavna prepreka radikalizaciji radničke klase pod vodstvom komunistu u - socijalnoj demokraciji, a pri tom je podcjenjivana nacionalsocijalistička opasnost. U pogledu unatrag svi su obrati Kominterne bili besmisleni, a Hobsbawm se sjeća da on, u krugu ostalih komunistu, nije bio kritičan prema toj organizaciji. Kao romantični suputnik Partije mislio je da je svjetska revolucija neminovnost jer se komunistički pokret širio svijetom pod utjecajem Sovjetskoga Saveza. Predpostavljao je tada da će komunizam možda kratkotrajno doživjeti poraz ali je u njega uvijek postojala sigurnost u konačnu pobjedu koja je proizlazila iz vjerovanja u marksističko učenje. Njegova prva politička djelatnost bila je u izbornoj kampanji KP Njemačke 1932. Ona je 25. siječnja 1933. organizirala svoju posljednju legalnu demonstraciju, masovni marš ulicama Berlina. U toj masovnoj ekstazi sudjelovao je i gimnazijalac Hobsbawm. Nekoliko dana kasnije Hitler je postao kancelar njemačkoga Reicha a Hobsbawm se preselio u London. Tamo je svršio gimnaziju i položio ispit za stipendiju na King's Collegeu u Cambridgeu gdje je postao jedan od vodećih komunističkih studenata u drugoj polovici tridesetih godina.

U tadašnjoj engleskoj ljevici nije postojala demokratsko-revolucionarna tradicija francuskoga tipa ali je ona ipak imala neke simpatije za Sovjetski Savez (Herbert Wells, Bernard Shaw, «fabijevci», antifašistička inteligencija, Virginia Woolf). Komunistička ideologija nije prodrla u široke slojeve kao u Francuskoj, ona je stjecala simpatizere na fakultetima a ne u tvornicama. No mala je KP Britanije pokazala isti žar pri poslušnosti Kominterni pod vodstvom KP Sovjetskoga Saveza kao i velike komunističke partije. Upravo na Cambridgeu postojala je grupa komunista Hobsbawmove generacije za koju se kasnije saznalo da su agenti Sovjetskoga Saveza (najpoznatiji među njima bio je Kim Philby). Hobsbawm ih je znao samo kao militantne članove studentske organizacije Partije. Predpostavljao je da postoji špijunska djelatnost za Sovjetski Savez i kaže da ju je odobravao i da bi se i sam time bavio da je bio pozvan. U tridesetim godinama granice lojalnosti nisu prolazile između nego unutar pojedinih društava. Patriotizam, u smislu lojalnosti prema državnome vodstvu, tada je malo značio.

Hobsbawm je postao komunist 1932. a 1936. u Cambridgeu član KP Britanije u kojoj je ostao pedeset godina. Danas pokušava odgovoriti na pitanje zašto je komunizam privukao najbolje mlade intelektualce njegove generacije, što je za nj značilo biti komunist i slijediti političke strasti koje je ta pripadnost izazivala. Sovjetski savez izašao je iz II. svjetskoga rata kao jedna od dviju velesila a pod gospodstvom komunističkih partija živjelo je stanovništvo između Labe i Kineskoga mora. Hobsbawm drži da nakon osvajanja Islama u 7. i 8. stoljeću nije bilo sličnoga trijumfa jednoga nazora na svijet. To je postignuto malim avangardama «radničke klase» jer komunizam nije bio zamišljen kao masovni pokret pa je i u tom pogledu bio u suprotnosti s marksističkom socijalnom demokracijom. U vrijeme Kominterne komunističke su partije predstavljali Lenjinovi «profesionalni revolucionari», tj. male izabrane grupe. Sam Hobsbawm i njegova generacija, koji su postali komunisti prije 1935., htjeli su posvetiti svoj život komunizmu.

No postojala je golema razlika između komunista koji su proveli život u opoziciji i onih čije su partije došle na vlast pa su oni bili odgovorni za djelatnost tih režima. Lakše je bilo komunistima kakav je bio Hobsbawm jer njegova Partija nije nikada bila na vlasti. On dakle nije bio odgovoran za britanski režim nego je sanjao o demokraciji združenih proizvođača oslobođenih vlasnika i kapitala, o novoj civilizaciji i novom čovjeku, o novom društvu koje će se postići znanstvenim putem.

Tajna lenjinističke partije nije bila u snovima o osvajanju barikada na juriš ili u marksističkoj teoriji nego u bezuvjetnom izvršavanju partijskih odluka i u «partijskoj disciplini». Kao «avangarda radničke klase» lenjinska se partija oslanjala na povezanost discipline, organizacijske efikasnosti, krajnje osjećajne identifikacije uz potpunu odanost. Strašan paradoks sovjetske ere bio je u tome da su istoga Staljina sovjetski narodi doživljavali kao tiranina a na Zapadu kao oslobađajuću snagu. I u Hobsbawma je pomisao na Staljina bila iskrena, prirodna i nezamrljana poznavanjem stravičnih činjenica u vezi s njime. I on je pri Staljinovoj smrti 1953. osjećao iskrenu žalost. Prema tome, sav njegov

život i onaj njegovih sudrugova kretao se oko Partije i ona im je dala sigurnost u pobjedu. I mladi Hobsbawm je prihvatio disciplinu te hierarhiju Partije i apsolutnu obavezu da slijedi njenu «liniju» pa i u slučaju kada je imao drugo mišljenje. U teoriji Partija je temeljila svoj autoritet na uvjerljivosti razuma i «znanstvenoga socijalizma». U komunističkim partijama koje nisu bile na vlasti postojala je mogućnost diskusije, no čim je glasovanjem prihvaćena određena odluka, «demokratski centralizam» je zahtijevao bezuvjetnu poslušnost pri djelovanju. Partijski rad trebao je imati prednost pred osobnim životom. Kada je Hobsbawm zavolio ženu koja nije imala ništa zajedničko s Partijom, on je spoznao da više nije komunist u duhu svoje mladosti.

Gledajući unatrag Hobsbawmu je lako pisati kako je osjećao kao član Partije, no teže je to objasniti jer strast onoga vremena leži pokopana pod krhotinama svjetske povijesti. Kasnije je s Milovanom Đilasom spoznao da je to bio «moral jedne sekte», no upravo to joj je davalo snagu kao pokretaču političkih promjena. U razdoblju između dva svjetska rata bilo je prirodno uvjerenje da samo revolucija može dati svijetu budućnost i da je stari svijet povijesnim zakonima osuđen na propast. Od drugih verzija zamišljanja budućnosti komunistički se «utopizam» razlikovao marksizmom koji je obećavao sigurnu budućnost pravednoga svijeta na temelju upotrebe znanstvenih metoda. Hobsbawmova generacija mladih komunista vjerovala je da zna kako će izgledati novi svijet. No prevarila se! Komunizam je danas mrtav, kaže stari Hobsbawm, države i društva djeca Oktobarske revolucije 1917. potpuno su propala ostavljajući iza sebe materijalne i moralne krhotine. Danas je nestala pretpostavka da se može znati kakav će biti tijek povijesti, posebno je propalo očekivanje da će industrijsko radništvo biti nositelj društvenih preobrazbi, a pokazalo se da su nacionalni i drugi kolektivni ili povijesni identiteti snažniji.

Hobsbawm kaže da kao član Partije nije imao predodžbu niti prave informacije o tome što se događalo sovjetskim narodima pod Staljinom s kojim se preko Kominterne poistovjetio te da nije htio vjerovati onim malobrojnim pojedincima koji su nešto znali o pravom značaju Staljinova režima ili sumnjali. No da bi se vidjelo kakva je bila zanešenost i zagriženost mladoga Hobsbawma treba podsjetiti da je Sovjetski Savez bio potpuna opreka njegovim humanističkim vizijama. Kada je on ušao u KP Britanije, u Moskvi su održani politički procesi (1936.-1938.) uz pomoć kojih je Staljin izmišljenim optužbama maknuo i dao pogubiti stare boljševike i započelo je širenje koncentracijskih logora.

Nakon što je Hobsbawm svršio studije povijesti u Cambridgeu lipnju 1939, Staljin i Hitler sklopili su 23. kolovoza pakt o suradnji i prijateljstvu koji je prije svega omogućio podjelu Poljske. Kominternu je potpuno napustila svoju antifašističku strategiju s kojom je nastupala od 1934. Razlika između fašizma i demokracije izgubila je smisao a napredak komunističkoga sustava trebao je teći jedino putem ekspanzije Sovjetskoga Saveza. Kada je 1. rujna 1939. proglašen rat Francuske i Engleske s Njemačkom, Kominternu se 9. rujna izjasnila protiv toga «imperijalističkoga» rata. I u KP Britanije bilo je otpora protiv takve nevjerojatne «nove linije» koja je tvrdila da rat nije antifašistički i

da su Francuska i Engleska jednako loše kao i nacistička Njemačka. Čak i tako strasnom i zagriženom članu Partije kao Hobsbawmu bilo je jasno da je partijska linija skrenula s puta i da nema ni racionalni ni emocionalni smisao. No nije se tome javno protivio.

Sve se dakako ponovno promijenilo nakon nacističkoga udara na Sovjetski Savez 22. lipnja 1941. pa se Staljinov režim sada našao u bloku demokracije protiv nacističkoga barbarstva. (Hitlerov je plan bio poljoprivredna kolonizacija germanstva na ruskome prostoru, a njegov apsolutni prezir prema Slavenima uopće i radikalni rasizam opravdali su sva nacistička zlodjela u Rusiji.) Pobjedom nad Hitlerom i golemim brojem žrtava u Sovjetskom Savezu izbrisani su Staljinovi zločini protiv narodâ i građana Sovjetskoga saveza koji se privremeno povezo sa zapadnim demokracijama u novom antifašizmu i u njegovo je ime osigurao svoju vlast nad zemljama srednje i istočne Europe. Kraj II. svjetskoga rata bio je više pobjeda komunističke ideologije nego demokracije, dao je pobudu jačanju zapadnih komunističkih partija (francuske i talijanske) i novom valu ulaska u te partije ili simpatiziranja s komunistima u generaciji intelektualaca nešto mlađih od Hobsbawmove.

On je za rata bio unovačen u britansku vojsku gdje je ostao šest godina. Kaže da su to izgubljene godine njegovoga života. Kao komunist bio je sumnjiv i onda kada je Sovjetski savez postao saveznik Britanije. Časnici nisu znali što da rade s čudakom s visokom kvalifikacijom za intelektualni rad i nesposobnim za praktične zadaće. Nije se iskoristilo njegovo znanje njemačkoga jezika jer je bio sumnjivac pa su mu dodijeljene neke nevažne službe a iz vojske je izašao u veljači 1946. godine.

Za rata pokazale su se ponovno «nove perspektive» u komunističkom pokretu. Godine 1943. Kominternu je raspuštena, a Teheranskim dogovorom velikih sila Sovjetski se Savez prividno usmjerio prema suradnji s kapitalističkim svijetom. No neposredno nakon «toploga» rata izbio je «hladni» rat konfrontacije i frenetičnoga nuklearnoga natjecanja a zemlje u sovjetskoj interesnoj sferi našle su se iza «željezne zavjese». Britanske su vlasti nastojale ukloniti poznatije članove KP iz svih javnih položaja iako ne tako beskompromisno i histerično kao u Sjedinjenim Državama. Hobsbawma su doduše odbili na više mjesta kao predavača ekonomske historije u Cambridgeu ali je to mogao postati kasnije, a tek od 1959. bio je izvanredni pa redovni profesor ekonomske i socijalne historije na Birbeck Collegeu Londonskoga sveučilišta. Posebne je poteškoće imao s ulaskom u Sjedinjene Države. Kao član KP automatski nije imao pravo na vizu osim ako bi javno priznao svoj grijeh i odrekao ga se, što dakako nije učinio. Ipak je uspio više puta posjetiti Sjedinjene Države, no njegov status reguliran je naposljetku tek 1967. kada je mogao postati gost profesor na prestižnom Massachusetts Institute of Technology, a kasnije je godinama redovno predavao na New School for Social Research u New Yorku.

Od 1949 - 1956. grupa povjesničara britanske KP održavala je marksističke seminare s brojnim diskusijama. Hobsbawm misli da je zapravo tada postao pravi povjesničar. Godine 1952. osnovan je i danas prestižni časopis *Past and Present*. No ta se grupa povjesničara raspala u komunističkoj kriznoj godi-

ni 1956. ali je bila korjen za kasniji izuzetan utjecaj britanskih marksističkih povjesničara na historiografiju uopće.

Poslije rata Hobsbawm je donekle još vjerovao u konačnu nadmoć socijalizma nad kapitalizmom i dalje se pokoravao partijskoj disciplini no njegove su nade u novo društvo postepeno slabile. Čini se da se držao Partije prije svega zbog križarskoga rata zapadnih antikomunista protiv Sovjetskoga Saveza. Međutim, tamošnje su prilike otežavale stabilnost komunističkoga uvjerenja kod zapadnih intelektualaca. Marksizam se sveo na katekizam nepobitnih istina od kojih neke više nisu imale nikakve veze s izvornim marksizmom, a druge, pogotovo u prirodnim znanostima - bile su apsurdne. Naravno da Hobsbawm i njegovi drugovi nisu prihvaćali primitivnu i izopačenu verziju povijesti KP Sovjetskoga saveza u Staljinovoj poznatoj knjizi.

Uz strahote u sovjetskome bloku bilo je i drugih problema čije razmjere zapadni komunisti nisu prepoznali ili nisu htjeli uzeti u obzir. U rujnu 1947. osnovana je nova internacionalna organizacija - Kominform u kojoj je jugoslavenska delegacija bila najtvrdja pa je izvršila zadaću da opomene francusku i talijansku kompartiju zbog oportunitizma. No uskoro je došlo do prekida Tita i Staljina. Taj prvi raskol unutar komunističke «univerzalne crkve» bio je ograničen ali važan jer je izazvao ideološki sukob. Alternativna mišljenja, «hereze» koje su dotada zastupali brojni pojedinci sada su proširene na razinu države.

To je bila nova kušnja za komuniste iz Cambridgea koji su u vrijeme rata imali veze s jugoslavenskim partizanima i uopće bili bliski jugoslavenskim komunistima. Brojni su mladi Englezi sudjelovali u gradnji «omladinske pruge». Uz ostale tamo je bio i mladi Edward Thompson kasnije zvijezda britanske marksističke historiografije u šezdesetim godinama. Hobsbawm i njegovi nisu dakako vjerovali službenoj sovjetskoj liniji da Tita treba ekskomunicirati jer kao imperijalistički agent već odavno nastoji izdati proleterski internacionalizam i da je fašistički kriminalac. Međutim, ostali su i dalje lojalni Moskvi jer su mislili da stvar svjetskoga komunizma može napredovati i bez potpore «jedne male, ali junačke i divljenja vrijedne zemlje», ali ne i bez Staljinove supermoći. Veliki politički procesi 1949. protiv Lászla Rajka a pogotovo 1952. protiv Rudolfa Slanskoga koji su, uz ostalo bili optuženi kao Titovi suradnici u izdajstvu proleterskoga internacionalizma i pogubljeni, nisu izazvali Hobsbawmov javni otpor ali dakako on svemu tome nije vjerovao. Valja podsjetiti da je proces Slanskome bio antisemitski a vremenski se poklapao s otkrićem tobožnje «zavjere» liječnika (od kojih su većina bili Židovi) protiv Staljina.

U ožujku 1953. Staljin je umro smatran od zapadnih komunista kao univerzalni genije bez obzira na njihove rezerve prema njegovu učenju. Postalo je očigledno da komunistički sustav Sovjetskoga Saveza, koji je tobože bio u skladu s povijesnim zakonima, ovisi toliko o jednome čovjeku da se poslije njegove smrti mora bitno mijenjati. Odmah su rehabilitirani kremaljski liječnici tobože upleteni u zavjeru protiv Staljina, a kasnije su amnestirani milijuni političkih zatvorenika. Staljinovi su nasljednici željeli nastaviti s

njegovim režimom ali bez tiranije unutar Partije a htjeli su provesti i ekonomske promjene. Staljinovom smrću svršila je i najžešća faza hladnoga rata. Ograničen domet tih promjena pokazala je pobuna radnika u istočnom Berlinu u lipnju 1953. koja je ugušena sovjetskim tenkovima.

Na početku «destaljinizacije» za Božićnih praznika 1954./55. Hobsbawm i još tri člana grupe povjesničara KP Britanije pozvani su u Moskvu. Tamo su utvrdili da su sovjetski povjesničari sasvim izolirani i da nemaju mogućnost upoznati se sa engleskom literaturom. Dakako da Hobsbawm i njegovi drugovi nisu imali priliku saznati nešto o ruskome životu. U tom je društvu postojao paranoičan strah od špijunaže. Obavijesti potrebne za svakodnevni život bile su državna tajna. Prema tome, Hobsbawm u tijeku toga, za zapadne komuniste obeshrabrujućega, posjeta nije saznao ništa što već nije znao prije. Čini se da ga je posebno pogodila činjenica što su sovjetski intelektualci razmišljali isključivo u sovjetskom okviru i nisu imali ekumenske vizije o boljemu svijetu kao zapadni komunisti. Hobsbawm se dakle vratio iz Moskve deprimiran ali nije pomišljao napustiti članstvo u KP. Valja spomenuti da njegove knjige nisu objavljivane u Sovjetskom savezu a iznimno u zemljama «realnoga socijalizma».²

Spektakularan posjet Hruščova Jugoslaviji u svibnju 1955., tj. rehabilitacija Tita, raspuštanje Kominforma i zajednička sovjetsko-jugoslavenska izjava u lipnju 1956. pokazali su da Moskva sada dopušta posebnost Titova režima i da bi mogla do stanovite mjere ublažiti kruti režim u zemljama sovjetskoga bloka. Uz to su postojale zemlje Trećega svijeta koje su se proglasile socijalističkima, ali nisu imale veze sa sovjetskom ortodoksijom, a Kina joj se suprotstavila. Hobsbawm kaže da je pomirenje Hruščova s Titom naljutilo pogotovo one druge koji su sedam godina prije bili prisiljeni, zacijelo protiv svoje volje, da odobre njegovu ekskomunikaciju iz «prave crkve».

Tajni referat Hruščova na XX kongresu KP Sovjetskoga Saveza 24.-25. veljače 1956., koji je razobličio Staljinove zločine, izazvao je silan šok među zapadnim komunistima, porušio je dotada sveobuhvatno značenje komunističke ideologije u Sovjetskom Savezu, satelitskim zemljama i u svijetu uopće. Sada je i najvjernijima postao jasan omjer groznih prilika u sovjetskom društvu kao posljedice «kulta ličnosti». Destaljinizacija činila se kao povratak Lenjinu. Pojavili su se zahtjevi za decentralizacijom pa je Togliatijeva talijanska KP štoviše proglasila nužnost «policentrizma» i talijanskoga puta u socijalizam. Ideološko jedinstvo internacionalnoga komunizma se počelo raspadati.

Javnost u satelitskim zemljama sjećala se svoje nezavisnosti ili borbe za tu nezavisnost, postavljalo se pitanje karaktera režima i nacije. Male grupe inteligencije zalagale su se za «revizionizam», tj. novu interpretaciju marks-

---

² Kaže da su prije pada Berlinskoga zida njegove knjige prevedene u zemljama «realnoga socijalizma» samo na slovenski i mađarski. To je netočno jer su, kako sam navela neke prevedene na hrvatski (a mislim i na srpski). Osim toga Slovenija je bila u Jugoslaviji koja nije pripadala zemljama realnoga socijalizma. Zatim Hobsbawm kaže da njegovi «Ekstremi» postoje i u srpskom i u hrvatskom izdanju u jednom jeziku koji je za njegovu generaciju još uvijek srpsko-hrvatski! No postoji samo srpsko izdanje. «Ekstremi» nažalost nisu prevedeni na hrvatski.

zma, oslobođenoga od sovjetske ortodoksije, za slobodu i nacionalni preporod. Sovjetski savez je skršio bune u Poljskoj i Mađarskoj i listopadu i studenom 1956. godine. U Poljskoj to je uspjelo mirnim sredstvima. U Budimpešti su sovjetski tenkovi likvidirali ustanak koji više nije zastupao lozinke «nacionalnoga komunizma» nego zahtjev za krajem jednopartijskoga sustava i za demokratskim pluralizmom. Mađarski je ustanak dakle izašao iz okvira «preporođenoga» komunizma za razliku od Titovoga. On se naime nikada nije odrekao jednopartijskoga sustava.

Hobsbawm se već prije 1956. udaljavao od partijskoga svijeta svoje mladosti, ali je kao član Partije zadržao mirnu savjest u borbi protiv kapitalizma, imperijalizma, nuklearnoga uništenja. No 1956. postalo je i njemu jasno da je Oktobarska revolucija stvorila svjetski pokret a da ga je XX Kongres sovjetske KP porušio. Prema Lenjinovom učenju svjetski je komunistički pokret počivao na jedinstvenoj, discipliniranoj vojsci, kaže Hobsbawm. Ona je imala zadaću da pod središnjom komandom u jedinjoj državi u kojoj je «proletarijat», tj. KP, preuzeo vlast stvori novo društvo. Boljševizam je učinio golemu, zaostalu zemlju velikom silom. Oslobođanje kolonijalnoga ili semikolonijalnoga svijeta ovisilo je o potpori Sovjetskoga saveza. Strastveni antikomunizam hladnih ratnika, koji su u komunistima gledali isključivo agente Moskve, je komuniste kao Hobsbawma još jače vezao uz Sovjetski Savez. Hruščovljev referat izazvao je krizu u zapadnim partijama jer bespoštedna osuda Staljinovih nedjela nije potekla od «građanskoga tiska», pisanje kojega su komunisti unaprijed proglašavali klevetama i lažima, nego od same Moskve.

Hobsbawm je doduše i prije toga znao da Sovjetski Savez nije u stanju osvojiti svijet za komunizam, da je to sustav s teškim manama, ali je mislio da njegova postignuća ipak pokazuju potencijal socijalizma. Danas je nemoguće vjerovati, kaže stari Hobsbawm, da Sovjetski Savez za svoje simpatizere nije izgledao kao teturajući gospodarski div nego kao ekonomija koja bi mogla dostići Zapad. I zbog niza drugih razloga Hobsbawm i njegovi drugovi potisnuli su svoje sumnje i branili sovjetski režim. Oni su napadali kapitalistički blok uz ostalo i zato jer su u Zapadnoj Njemačkoj vladali bivši nacisti, a zemlja je trebala biti ponovno naoružana protiv Sovjetskoga Saveza, dok su u Istočnoj Njemačkoj vlast imali bivši zatvorenici koncentracijskih logora. Sve u svemu bilo je lakše biti komunist na Zapadu, porazna iskustva sa sovjetskim režimom nužno su se javila na Istoku.

Godine 1956. sve se promijenilo. Hobsbawm se još i nakon gotovo pola stoljeća sa strepnjom sjeća na «nepodnošljive» napetosti s obzirom na odluke o daljem postupanju KP Britanije. Sjeća se drugova koji su se ili još više zbližili ili sukobljavali kao ogorčeni protivnici. Prevladao je osjećaj klizanja prema provaliji, britanski su komunisti živjeli u stanju kolektivnoga sloma živaca. Hobsbawm je tada bio predsjednik grupe povjesničara koja se dramatično okrenula protiv linije KP Britanije jer je ova uzaludno nastojala zaobići probleme nastale velikom prekretnicom.

Najpoznatiji povjesničar u spomenutoj grupi, Edward Thompson, koji je istupio iz Partije, počeo je izdavati časopis. Intervencija sovjetskih trupa

u mađarskoj revoluciji potakla je Hobsbawma i neke druge povjesničare na dotada neviđen napad na partijsku disciplinu. To je bilo protestno pismo (da li sastavljeno od Hobsbawma?) u kojem potpisnici iznose svoje mišljenje o postojećoj krizi socijalizma. Oni se protive nekritičkoj potpori sa strane britanske KP sovjetskome nasilju u Mađarskoj. Poslije otkrića na XX Kongresu KP Sovjetskoga saveza jasno je da marksistički nazor na svijet može biti prihvaćen od britanske radničke klase samo ako se temelji na istini o svijetu u kojem živimo. Otkriće teških zločina i zloupotreba u Sovjetskom Savezu te ustanak radnika i intelektualaca protiv pseudokomunističke birokracije i policijskoga sustava u Poljskoj i Mađarskoj pokazali su da je britanska KP u posljednjih dvanaest godina temeljila svoje političke analize na krivom prikazivanju zbilje. Istaknuto je pri tom da potpisnici još uvijek drže kako je marksistička metoda ispravna. Želi li se da lijevi i marksistički smjer dobije pristalice u radničkom pokretu - a drugačije se ne može ostvariti socijalizam - onda treba tu prošlost odbiti svom snagom, tj. osuditi opravdanje sadašnjih grešaka sovjetske politike sa strane izvršnoga komiteta KP Britanije, kaže se na kraju u prosvjednome pismu.

Kako je bila moguća takva opozicija grupe povjesničara? Hobsbawm kaže da je morao izraziti svoje mišljenje ne samo kao osoba i militantni komunist nego i kao kompetentni profesionalni povjesničar. Ta radilo se o povijesti kada se pitalo što se dešavalo za Staljina, što je bilo zatajeno i što je radila KP Britanije. Zato je grupa povjesničara htjela pripremiti ozbiljnu historiju britanske KP do koje zbog različitih mišljenja nije došlo. U svakom slučaju za Hobsbawma je počeo sasvim novi život dakako i dalje na ljevici. Veliki potres 1956. izazvao je raspad britanske ekstremne ljevice, a mnogi su istupili iz Partije. Neki su bivši komunistički povjesničari osnovali «novu ljevicu» s kojom je kasnije surađivao i Hobsbawm. Ovom prilikom treba spomenuti samo pokret «History Workshop» okupljalište postmarksističke ljevice. Ta je nova ljevica doduše bila beznačajna u politici ali je ostvarila znatan utjecaj na intelektualnom polju i u historiografiji. Povjesničar Thompson pripadao je (1976.-1983.) među stotinu najcitiranijih autora 20. stoljeća ali nije zastupao iste ideološke poglede kao Hobsbawm.³

Ovaj je, za razliku od većine njegovih prijatelja, ostao u Partiji ali se povukao od političkoga aktivizma uvjeren da nereformirana britanska Partija nema političku budućnost. Partija ga nije isključila, a on je od njena vojnika, koji doduše nikada nije bio funkcioner, postao simpatizer. Nije dakle više bio aktivni član KP Britanije a duhovno i stvarno zblizžio se s KP Italije koja se okrenula «eurokomunizmu» i s njome je održavao brojne veze. Politička aktivnost postala je u Hobsbawma i drugih nevažna. No oni su utjecali na mladu ljevicu kao nastavnici, znanstvenici, intelektualno poznati mislioci, politički autori.

---

³ Thompsonova uspješnica o nastanku engleske radničke klase (1962.) je, zahvaljujući njegovu odricanju od marksističke «pravovjernosti» njegovih mladih dana, bitno utjecala na nove kulturno-historijske interpretacije, pogotovo u Sjedinjenim Državama i na razvoj socijalne historije uopće. O britanskoj socijalnoj i marksističkoj historiografiji vidi: Mirjana GROSS, *Suvremena historiografija, Korjeni, postignuća, traganja*, 2. izd. Zagreb 2001., 294.-303.

Jedina politička debata u kojoj je Hobsbawm kasnije sudjelovao nije uopće bila u vezi s KP Britanije nego s Laburističkom strankom. Bio je aktivan u djelatnosti za njeno preživljavanje jer je teško stradala od unutrašnjih sukoba a pogotovo od «tačerizma». Pri tom je izlagao svoje misli o stanju i budućnosti Laburističke stranke u komunističkom časopisu *Marxism Today*. Na temelju svoje nekontrolirane i centralizirane moći, vlada Margaret Thatcher željela je uništiti sve što se protivilo besskrupuloznom stjecanju imetka privatnih poduzetnika i pri tom je uništila tradicionalne britanske vrijednosti i promijenila zemlju tako da se više nije mogla prepoznati. Postavilo se pitanje: što je uopće lijevo? Hobsbawm se protivio i «novoj ljevici» na čelu s Tonyjem Blairom (izabran je 1994. za predsjednika Stranke) jer je zapravo prihvatio «tačerizam» i napustio sve što je podsjećalo na sindikate, društvenu pravdu, jednakost pa i socijalizam. Hobsbawm ne kritizira novu ljevicu jer je vodila računa o zbiljskom životu u kapitalističkom društvu, nego zato što je preuzela ideološke pretpostavke «teologije» neoliberalnoga tržišnoga gospodarstva i pretvorila političare u poduzetnike. Drži da je slom spekulacijskih podhvatâ 1997.-2001. oslabio tržišni fundamentalizam i da predstoji kraj hegemonije globalnoga neoliberalnoga kapitalizma.

Kao poznati povjesničar i ljevičar Hobsbawm je često morao odgovarati na pitanje zašto je ostao u KP Britanije unatoč svoga protivljenja stavovima njena vodstva. Njegovo naknadno opravdanje u kasnijim desetljećima nije dakako istovjetno s onim što je tada osjećao. Svoje psihičko stanje u vrijeme spomenute krize stari Hobsbawm ne može rekonstruirati. No tada i kasnije bilo mu je krivo što se kao kritičar KP Britanije nalazio u društvu brojnih bivših komunista koji su postali fanatični antikomunisti. Ako pogleda natrag na svoju osobu 1956. kao povjesničar, a ne kao autobiograf, nalazi dva razloga za svoj ostanak u KP iako je pomišljao na istup iz nje. On nije postao komunist u Engleskoj nego kao Srednjoeuropejac u Berlinu. Tada biti komunist nije značilo boriti se protiv fašizma nego založiti se za svjetsku revoluciju. On pripada posljednjima iz prve generacije komunista za koju je Oktobarska revolucija bila središte političkoga univerzuma. Iako je formalno ušao u Partiju tek 1936, Hobsbawm je stasao kao komunist u eri antifašističke narodne fronte, što određuje njegovu strategiju političkoga mišljenja do danas. Osjećajno pripada generaciji koja je duboko vjerovala u buduću svjetsku revoluciju, povezanu s Oktobarskom revolucijom iako je bio skeptičan i kritičan prema Sovjetskom Savezu. Predpostavlja dakle da je to razlog što je sebi dozvolio da ostane u Partiji.

Šezdesete godine značile su prekretnicu i u Hobsbawmovu osobnom životu i u njegovoj profesionalnoj karijeri. Osnovao je obitelj, a njegove knjige priskrbile su mu pozive za predavanja i različite simpozije u Sjedinjenim Državama, Kubi, Latinskoj Americi, Izraelu, Indiji a i u Srednjoj Europi. Bio je na putu k svakodnevnom životu akademske i građanske čestitosti i uvaženosti. Formalna pripadnost Partiji postala je potpuno nevažna za ljevičara koji je aktivno podupirao kampanju protiv atomskoga oružja, imperijalizma, rasizma. Šezdesetih je godina Hobsbawmov život dakle postao «normalan» ali

najveća priznanja, akademske titule i članstvo u Akademijama primio je tek sedamdesetih godina.

U svibnju 1968. u vrijeme studentskih demonstracija u Parizu, koje su postale poticaj studentskim pokretima i u drugim europskim i američkim gradovima, Hobsbawm se nalazio u Parizu. Za njega, kao pripadnika starije ljevice, ti su događaji, i uopće kretanja u šezdesetim godinama, bili novi i zbunjujući. Mladi su govorili drugim jezikom nego njegova generacija i doživljavali iste pojave na svoj način. Život u zemljama kapitalističke demokracije izazvao je u starije ljevice spoznaju da socijalistička revolucija nije na dnevnom redu. Stari revolucionari imali su cilj porušiti postojeće režime i stvoriti nove koji će omogućiti bolje društvo. Mladi ljudi, koji su izlazili na ulice, nisu tako razmišljali. Godina 1968. bila je zapravo samo kolektivno ulično kazalište, «psihodrama» i «verbalni delirij» a pogotovo oslobađanje potisnutih osjećaja u mladim.

Hobsbawm danas priznaje da nije razumio povijesno značenje šezdesetih godina, između ostaloga i zbog svoje ljubavi za jazz. Pisao je kritike koncerata i čak objavio jednu knjigu o jazz-sceni. Šezdesete godine simbolizira rok koji je stvorio jaz između generacija prije i poslije 1955. Tako je Hobsbawm doživio pokret «Flower-Power» 1967. u Sjedinjenim Državama. Svijet jazza nije mogao razumjeti rok, on ga je prezirao a rok je gotovo ubio jazz. Sve u svemu šezdesete godine ostale su tuđe Hobsbawmovo generaciji. Čudio se bezgraničnom optimizmu studentske generacije Zapada koja je bila uvjerena kako živi u doba kada će se sve promijeniti revolucijama. «Marksizmi» proglašeni u studentskoj agitaciji bili su staroj ljevici nerazumljivi.

Hobsbawm je predavao u Sjedinjenim Državama 1967. i zdušno je sudjelovao u pokretu protiv Vijetnamskog rata. Nade trećega svijeta u revoluciju, njihova politička romantika, nemarksiistička ideologija često u ime marksizma, izazivale su u njega skepsu. To je bio slučaj i s guerillom Che Guevare ali je donekle odobravao guerille koje su obećavale uspjeh. Prema nekim se pokretima dakako odnosio izrazito negativno kao što su «Svjetleća staza» u Peruu i strahovlada Pola Pota.

Hobsbawm se protivio separatističkim nacionalističkim pokretima (Quebec, Baski, Irci). «Marksisti nisu separatistički nacionalisti.» U svakom slučaju, on se dijelom zbog svojih godina našao bez dodira s novim praktičkim revolucionarima. Kada je zbilja rastjerala strasti, mladi su se revolucionari iz 1968. priključili glavnim strujama europske ljevice ili su se uopće povukli iz politike u akademsku sferu, u kojoj revolucionarne ideje mogu preživjeti i bez političke prakse. No zar prelazak revolucionara u umjerene struje ne označava sve intelektualne generacije od 1848.? Ono što je doista promijenilo svijet je kulturna revolucija, kaže Hobsbawm. Možda će se pokazati da prekretnica u povijesti 20. stoljeća zapravo i nije godine 1968. nego 1965., kada je francuska tekstilna industrija prvi put proizvela više hlaća nego suknja za žene. Pokazatelj povijesti 20. stoljeća ne bi nužno bile ideologije nego pobjedonosno napredovanje *blue jeansa*. No to više nije doba Hobsbawmove generacije i on piše o šezdesetim godinama kao autobiograf koji nikada nije nosio *jeans*.

Unatoč Hobsbawmovu glasu angažiranoga marksista, njegova je neposredna politička aktivnost bila minimalna. Nije čak ni sudjelovao u sukobu unutar KP Britanije između tvrdolinijaša moskovske frakcije i eurokomunista ali je jasno pokazao da stoji na strani ovih posljednjih. Pisao je kao povjesničar ili historijski misleći novinar, kao marksist. Čak i njegovi politički spisi šezdesetih i sedamdesetih godina samo su se posredno obazirali na aktualne teme. On je poslije 1956. održavao sve više veza s KP Italije. Godine 1958. bio je suosnivač kongresa studija Antonija Gramscija, čija su mu se teoretska djela činila nakon 1956. izuzetno poticajna. Kaže da se, drugačije nego u Engleskoj, isplatilo ući u KP Italije i nakon 1956. Nije dakako mogao pratiti, a pogotovo ne odobriti, brojne promjene u političkom životu KP Italije. No sedamdesetih godina on je bio istaknut pobornik eurokomunizma na talijanski način.

Razmišljao je o «dugom prijelazu» u socijalizam u zemalja s razvijenom građansko-kapitalističkom strukturom i liberalno-demokratskom tradicijom. Zanimao ga je odnos eurokomunizma i liberalne demokracije, no nije želio poistovjetiti demokraciju i slobodu s ideologijom liberalne demokracije. Razmatrao je nužnost različitih mišljenja u ljevici jer je Sovjetski Savez sveo borbu za socijalizam na vlastite interese. Diskusija je postala nemoguća i zbog sukoba Rusije i Kine. Poželio je rasprave regionalnih grupa i bio je uvjeren da je nedostatak mehanizma za diskusiju među alternativnim političkim mišljenjima kriv za slabost socijalističkoga usmjerenja. Politički pluralizam, zahtijeva prema Hobsbawmu, dugo prijelazno razdoblje u socijalističko društvo, za razliku od sovjetske revolucije koja je bitno skratila taj prijelaz i ukinula pluralizam.

Krizu sedamdesetih godina (koja je nastupila nakon «zlatnoga doba») ocjenio je kao pretvaranje liberalnoga kapitalizma u birokratsko-državni-monopolistički kapitalizam. Držao je da krizu marksizma uzrokuje nedostatak ozbiljne analize, što se, uz ostalo, pokazalo i u nerealnom očekivanju komunistu u poslijeratno vrijeme da će se kapitalizam slomiti. Međutim, vjerovao je da marksistički pristup postaje sposobniji analizirati zbilju jer se oslobodio sovjetske ortodoksije. U svakom slučaju Hobsbawm nije želio da eurokomunizam postane regionalna «ideologija» ograničena na razvijene industrijske zemlje. Uvijek je mislio na internacionalizam i na Treći svijet.⁴

Vrata Francuske otvorila su se Hobsbawmu na međunarodnom kongresu historijskih znanosti u Parizu 1950. nakon kojeg je Fernand Braudel skovao protumodel Sorbonni u Praktičkoj školi za visoke studije. S njime je Hobsbawm kasnije održavao intenzivne stručne i prijateljske veze. Dakako da su pri tom imala ulogu ne samo znanstvena nego i politička uvjerenja. Samu KP Francuske on ocjenjuje loše jer je njena kruta atmosfera zapravo odbila od sebe brojne intelektualce koji su joj se pridružili nakon Pokreta otpora u II. svjetskom ratu. KP Francuske gajila je proletersko nepovjerenje prema intelektualcima. Tako Hobsbawm tumači nedolazak borbenih mladih komuni-

⁴ E. HOBSBAWM, «Evrokomunizam i dugi prijelaz kapitalističke Evrope u socijalizam», *Evrokomunizam i socijalizam*, uri. B. Caratan, V. Mikecin, Zagreb 1979., 345.-355.

sta među kasnije istaknutim povjesničarima na Kongres 1950. Oni su zatim postali žestoki antikomunisti a Hobsbawm ih je upoznao tek nakon njihova istupa iz KP Francuske. Sličnost usmjerenja u historijskim časopisima *Annales* i *Past and Present* pokazala se šezdesetih godina. Tada je Hobsbawm bio sudionik «akademsokoga carstva» Fernanda Braudela. Sedamdesetih godina bio je čak «direktor istraživanja» na njegovoj Školi visokoh studija društvenih znanosti u Parizu. U političkim kretanjima u Francuskoj, Hobsbawm se nije osjećao kod kuće. Francuska politika više nije bila borba za veliku revoluciju, sjećanje na koju je dijelilo ljevicu od desnice. Pretvaranje francuske KP od velike masovne partije francuske radničke klase u marginalnu stranku, te povlačenje stare i nove ljevice nakon demonstracija 1968. bilo je bolno za staroga komunistu Hobsbawma. Osim toga ga je odbijalo zagovaranje «Postmoderne» sa strane brojnih francuskih autora. Nije ga se dojmilo niti učenje pod etiketom marksizma.

Hobsbawmov odnos prema nekim francuskim povjesničarima, bivšim komunistima, koji su bili nositelji militantnoga i mrzovoljnoga antikomunizma, bivao je sve složeniji. Postojao je međusobni respekt ali je prevladavala nelagodnost pri susretima. Hobsbawm je od 1956. bio uvijek isti, naime poznati, doduše «heterodoksni», komunist, čiji radovi nisu objavljeni u Sovjetskom Savezu. Neki od tih francuskih antikomunista, koji su u mladosti bili veći staljinisti, pa i maoisti, nego što je on ikada mogao biti, zamjerali su mu što se protivio ići istim putem kao oni. Hobsbawm je pak odbijao jezik hladnoga rata i odobravanje neoliberalne tržišne ekonomije a u nekih čak i povratak tradicionalnom konzervativizmu (Le Roy Ladurie). Nakon kraja hladnoga rata, propasti komunističkih partija pa i sloma Sovjetskoga Saveza ton antikomunističke i antimarksističke polemike postajao je sve ogorčeniji.

Pokojni François Furet, izuzetan povjesničar s velikim utjecajem te istaknuti pripadnik struje oko *Annales*, nastojao je dvijestogodišnjicu Francuske revolucije iskoristiti kao intelektualni napad na nju samu.⁵ Godinu dana nakon Hobsbawmova djela o kratkom 20. stoljeću Furet je u svojoj knjizi o prošlosti jedne iluzije, tj. komunizma, zapravo prikazao povijest 20. stoljeća kao povijest oslobođanja od te strašne opasnosti. Dok je u drugim zemljama Hobsbawmova knjiga stručno i povoljno ocijenjena i od konzervativnih kritičara, dio francuske inteligencije vidio je u njoj uglavnom samo političko-ideološku polemiku protiv antikomunističkih liberala. Ta knjiga isprva nije prevedena na francuski i to je bio jedini jezik u Europskoj uniji i svjetski jezik uopće (uključujući arapski i kineski) na koji knjiga nije uskoro nakon izlaska (1994.) prevedena. Ipak to se desilo 1999.

⁵ M. GROSS, n.dj. 266.-270.; E. HOBSBAWM, *Echoes of the Marseillaise: Two Centuries Look Back on the French Revolution*, London 1990. ISTI, «Revolucija», ČSP 2-3/1976., 51.-80.

⁶ François FURET, *Le passé d'une illusion, essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Paris 1995. (na hrvatskom: F. FURET, *Prošlost jedne iluzije: ogleđ o komunističkoj ideji u 20. stoljeću*, Zagreb 1997.) Hobsbawmova kritika Furetove knjige: «Histoire et illusion», *Le Débat*, ožujak-travanja 1996., 128.-138. To nažalost nisam uspjela nabaviti. Na moj poziv Furet je bio u Zagrebu gdje je održao predavanje: «Od povijesti-priče do povijesti-problema», ČSP 1/1974., 95.-100.

Furetova je knjiga dakako izuzetno zanimljiva i čita se bez daha.⁶ Može se samo donekle shvatiti kao antipod Hobsbawmovu djelu. Furet pripada nešto mlađoj generaciji od Hobsbawmove. Bio je član KP Francuske 1949.-1956. i dakako kaže da je tema njegove knjige doživljena iznutra i zato neodvojiva od njegove egzistencije. U pokušaju da prikaže tu iluziju u vrijeme kada je bila najproširenija, on osuđuje opredjeljenje svoje mladosti bez oprostâ grijeha. No drži da je iz nekadašnje sljepoće izašao s iskustvom o revolucionarnoj strasti i «pseudo-religijskom» pristupu politici. Usredotočenjem na snagu spomenute iluzije do 1956., a osvrtom na njenu kasniju sudbinu samo kao na epilog, Furet je ostao u znatno užim okvirima nego Hobsbawm koji je pokušao obuhvatiti probleme-procese 20. stoljeća uopće s gledišta jedne ljevice koja je odbacila partijnost i ortodoksiju. Na svaki način subjektivan (donekle pristran) pristup dvojice autorâ spomenutim temama ne umanjuje njihov izvanredan intelektualni napor. Čini mi se da misli, osjećaji i interpretacije te dvojice velikih povjesničara mogu pružiti čitatelju i čitateljici na početku 21. stoljeća vrijedne i potrebne spoznaje o «opasnom» 20. stoljeću. Nije to štivo zanimljivo samo povjesničarima specijalistima za 20. stoljeće nego svim povjesničarima i intelektualcima uopće.

Kada je riječ o Hobsbawmovoju autobiografiji postavlja se pitanje što za njega znači biti marksist. Već je gimnazijalcu marksizam bio neodoljiv kao opći pogled na svijet. «Dijalektički materijalizam» pružao mu je okvir za razumjevanje svijeta povezivanjem znanja o prirodi s ljudskim kolektivnim i individualnim stanjima. Bio je to putokaz za spoznaju složenih pojava u svijetu, podložnom stalnim promjenama. Paralelno s interesom za humanističke znanosti, on se, kao budući povjesničar, posebno zanimao za «materijalističko shvaćanje povijesti». Pažnju je posvetio odnosu «baze» i «nadgradnje» tj. društvenoj strukturi ali nikada nije držao da je «nadgradnja» uvijek ovisna o «bazi», kao u vulgarnoga marksizma, a uvijek se zanimao za kulturu i za pojedine događaje. Kao marksist pokušavao je prije svega analizirati društvene utjecaje koji u različitim razdobljima određuju oblik i sadržaj ideja.⁷

Marksistički utjecaj imao je veliku ulogu u modernizaciji historiografije ali postoje velike poteškoće pri ocjeni njegova stvarnoga doprinosa. Naime, marksističke teze poistovjećivale su se s nekoliko jednostavnih, ali snažnih, ideja koje su se pripisivale Marxu a uopće nisu njegove ili nisu reprezentativne za zrelu Marxovu misao. To je «vulgarni» marksizam koji povjesničar marksističke orijentacije mora odbiti. Taj pristup temelji se na slijedećim elementima: na «ekonomskoj interpretaciji povijesti» koja tvrdi da ekonomski činitelj bezuvjetno određuje sve ostale; na modelu «baze i nadgradnje» koji se tumačio kao potpuna ovisnost društvene, kulturne itd. nadgradnje od ekonomske «baze». Te bi odnose posredovali «klasni interes i klasna borba». Zatim su na redu «povijesni zakoni i povijesna neminovnost» najčešće shvaćeni kao kruta zakonitost kao što je slijed «društveno-ekonomskih formacija» ili mehanički determinizam koji je štoviše predpostavljao da u povijesti nema

⁷ M. GROSS, n. dj. 299.-300.; E. HOBBSAWM, «From Social History to the History of Society», *On History*, 94.-123.

alternative. Često su se povlačili zaključci iz manje više usputnih Marxovih primjedbi te iz interesa pokreta povezanih s tom teorijom. Riječ je u najboljem slučaju o izboru iz Marxovih interpretacija povijesti a često i o asimilaciji sa suvremenim nemarksističkim pogledima.

U historiji i društvenim znanosti glavni je utjecaj imala teorija o «bazi» i «nadgradnji», tj. njegov model o društvu sastavljenom od više «razina» koje su u međusobnom odnosu. Prema Hobsbawmu nije potrebno prihvatiti Marxovu hierarhiju razina da bi taj model mogao koristiti pri historijskom istraživanju. Više je kontroverze među marksistima izazvalo Marxovo tumačenje povijesnoga razvoja (klasna borba, društveno-ekonomske formacije i mehanizam prijelaza od jedne na drugu) i mora se u nekim dijelovima napustiti. Važan je Marxov utjecaj na pretvaranje historije u društvenu znanost. Hobsbawm drži da je Marxova snaga bila u njegovu insistiranju na društvenim strukturama i njihovoj povijesnosti, tj. u njihovoj unutrašnjoj dinamici promjena.

Analizirajući brojne probleme koje izaziva nadahnuće Marxom, Hobsbawm je uvjeren da je jedino Marx pokušao formulirati metodološki pristup povijesti kao cjelini, objasniti procese te društvene odnose i da je tako stvorio plodno tlo za modernu diskusiju. Pri tom suvremena zapadna marksistička historiografija odbija jednostavne, mehaničke sheme ekonomsko-determinističkoga tipa. Prema Hobsbawmu, Marxove su teze upravo suprotnost ekonomskom determinizmu. U njega nema sinteze aktualnoga procesa povijesnoga razvoja niti je «Kapital» historija kapitalizma do 1867. godine. Prema Hobsbawmu, marksistički povjesničari zato ne smiju biti samo komentatori Marxovih teza. On naime nipošto nije rekao posljednju nego prvu riječ i povjesničari su obavezni nastaviti diskusiju koju je on započeo. Marxove teze morale bi se dakle shvatiti kao početna a ne kao krajnja točka pri sustavnome istraživanju. Ne treba dakle odbaciti Marxova tumačenja u cjelini ali se to mora učiniti s onim netočnim ili zastarjelim.

Marksistička historiografija je danas pluralistička. Jedna jedina «korektna» interpretacija povijesti, kakovom je tobože ovladala sovjetska historiografija, nije Marxova ostavština. Znanost je Hobsbawmu nužno dijalog između različitih shvaćanja osnovanih na historijskoj metodologiji. Historija prestaje biti znanost kada nema metode za odluku koje je mišljenje manje plodno ili krivo. Prema tome, marksistička se historiografija ne smije izolirati od ostalih shvaćanja, od dobre historije antimarksista ali mora kritizirati ideologije. Uostalom, s obzirom na brojne suprostavljene interpretacije Marxova djela i na proširenost socijalne historije u historiografiji, ponekad je teško reći je li neki rad marksistički ili ne.

Zadaća i bit profesionalne historije je studij složenih preobrazbi u vremenu, što se uz ostalo postiže generalizacijom, kaže Hobsbawm. Zato se protivi smjerovima u historiografiji koji to odbijaju a svrstavaju povijesne činjenice u zasebne kontejnere fragmentirane ekonomske, socijalne, antropološke, psihoanalitičke itd. historije. Za nj postoji samo historija kao takova. Povjesničar ne smije samo pronalaziti podatke o pojedinim povijesnim činjenicama i nizati ih u svom izvještaju, nego ih mora objasniti i na taj

način stvoriti vezu prošlosti i sadašnjosti. Golemo je iskušenje otkriti dotada nepoznato. Kako je povijesni život maloga čovjeka bio u svemu nepoznat, to je iskušenje veliko upravo u mikrohistoriji, historiji «odozdo», historiji svakodnevnoga života koja u najboljem slučaju predstavlja dobro čitanje bez objašnjenja. No povjesničar želi znati *zašto* a ne samo *što* a i to kako se prošlost pretvorila u sadašnjost. Dakako da Hobsbawm odbija «postmodernu» modu na zapadnim sveučilištima koja tvrdi da su svi fakti zbiljske egzistencije zapravo intelektualne konstrukcije povjesničara, tj. da ne postoji jasna razlika između «fakta» i «fikcije». No upravo to razlikovanje je fundamentalno za povjesničara. Hobsbawm također misli da razmjerno proširena «psihohistorija» i Freudovo učenje nisu korisni za historiografiju.

On je također na čistu da je historija sirovina za nacionalističke i fundamentalističke ideologije. Prošlost je možda bitna komponenta tih ideologija. Ako nema odgovarajuće prošlosti, ona se uvijek može izmisliti. No zapravo i nema odgovarajuće prošlosti jer ideologije opravdavaju pojave koje nisu u povijesti vječne ili stare nego nove. Posao je povjesničara da zna mnogo više o prošlosti od drugih ljudi i da prepozna sličnosti i razlike sa ili bez teorije. No historijsko iskustvo naučilo je povjesničare da ljudi ne uče iz povijesti ali Hobsbawm misli da oni moraju uvijek opet pokušati da to postignu. Zato im čitatelji ne bi smjeli biti samo njihove kolege.

Starijim i mlađim povjesničarima trebalo bi biti zajedničko uvjerenje da oni obavljaju svoja istraživanja uz pomoć poznatih pravila logike i dokazivanja razlika između fakata i fikcija, da razlikuju između onoga što mogu i ne mogu dokazati, između činjenica i onoga što bismo htjeli da se dogodilo. No danas mnogi pišu ili izmišljavaju povijest koja nije izvještaj o zbiljskoj prošlosti nego služi njihovim interesima i ideologijama u sadašnjosti. Mi živimo u doba historijske mitologije pa stručnjaci moraju obraniti poznavanje povijesti kao nužnost u politici i uopće za razumjevanje svijeta. Pri tom je korisna starost jer je starijemu piscu povijest dio života i uspomena dok je mlađi poznaju samo fragmentarno i često u iskrivljenom svjetlu iz knjiga i udžbenika a često se odnose prema prošlosti kao mnoštvu kaotičnih događaja. Hobsbawm se nekada u svojim kontaktima pokazao kao protivnik hladnoga rata a u bližoj prošlosti on je izražavao svoj kritični stav prema «šarlatanima rata protiv terorizma» a i prema posljedicama utjecaja «američkoga stoljeća».

Hobsbawm je «srećom» pripadao cijeloga života netipičnim manjinama. Osjećao se kod kuće u mnogim zemljama, no svuda je bio neke vrste autsajder. Takvim su ga smatrali i među komunistima a oni su i sami bili manjina političkoga čovječanstva u zemljama u koje je putovao. On se nakon 1956. nikada nije poistovjetio s nekom jasno ograničenom ili izabranom grupom jer bi to bila neidentifikacija s nekom drugom grupom. Zato on odbija «historiju identiteta», tj. posebne historije za «Crne», homoseksualce, žene i uopće svaku vrstu historije etničke ili nacionalističke grupe u politički tendencioznoj verziji. Nijedna kakogod velika zajednica identiteta nije sama na svijetu, koji se ne može tako promijeniti da to bude u interesu jedino neke određene zajednice, a u tom smislu ne može se promijeniti niti prošlost.

U svakom slučaju Hobsbawm još uvijek misli da društvenu nepravdu treba žigosati što on čini svojim pisanjem. Sam od sebe svijet neće postati bolji. Međutim, on piše kao gubitnik jer je ideja njegove mladosti propala bez ostataka. No mislim da je on zapravo velik dobitnik jer je kao povjesničar doživio priznanje i slavu koja je doista rijetka. Imao je u većem dijelu svijeta brojne čitatelje i čitateljice koji su s interesom čitali njegove knjige i držali da im on ima što reći. Unatoč svim nevoljama bila je dobra stvar raditi kao povjesničar, čak i u njegovoj generaciji, kaže Hobsbawm. Učinilo ga je to sretnim čovjekom.

SUMMARY

A HISTORIAN AND COMMUNIST IN THE DANGEROUS 20TH CENTURY

The article discusses three books written by a distinguished British historian Eric Hobsbawm: *Gefährliche Zeiten. Ein Leben im 20. Jahrhundert* (Muenchen, Vienna 2003) originally published as *Interesting Times. A Twentieth century Life* (London 2002); *Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914-1991* (first published in London in 1994) and *On history* (London 1987).

Key words: historiography, Eric Hobsbawm, British marxist historiography